

PORTRÉK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJAIRÓL II.

Szerkesztette
HAMZA GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Társszerkesztő

Deák Péter

Írta

Földi András, Hamza Gábor, Herger Csabáné, Képes György, Kőhalmi László,
Lengvári István, Schweitzer Gábor, Szabadfalvi József, Szabados Tamás,
Vékás Lajos

ISBN 978 963 454 908 6

Kiadja az Akadémiai Kiadó

1117 Budapest, Budafoki út 187–189. A. ép. III. em.

www.akademiai.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2024

© Deák Péter, Földi András, Hamza Gábor, Herger Csabáné, Képes György,
Kőhalmi László, Lengvári István, Schweitzer Gábor, Szabadfalvi József,
Szabados Tamás, Vékás Lajos, 2024

© Akadémiai Kiadó, 2024

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Poland

Deák Ferenc (1803–1876), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és igazgatósági tagja

Deák Ferenc, a politikus, jogász, államférfi, országgyűlési képviselő és Batthyány Lajos kormányának igazságügyi minisztere 1803. október 17-én született Söjtörön. 1876. január 28-án hunyt el Budapesten.

A Magyar Tudós Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia jogelődje 1837. november 23-án választotta Deák Ferencet tiszteleti tagjává. 1855. április 19-én lett a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági, igazgatótanács tagja.

Jogi végzettséget szerzett, és ügyvédi vizsgát tett, majd Zala vármegye szolgálatába állt. Politikusként a reformországgyűlésen a liberális ellenzék első embere volt. A forradalom és szabadságharc idején Batthyány Lajos kormányának igazságügyi minisztere volt. A szabadságharc bukása után az ún. passzív ellenállás vezéralakja lett. A kiegyezés létrejöttében elévülhetetlen érdemeket szerzett. 1866-ban ő vezette azt a magyar tárgyalódelegációt, amely az áprilisi törvényekről, a nemzeti őrsereg és az önálló nemzeti bank felállításának kivételével kompromisszumra jutott Ausztriával.

Édesapja Deák Ferenc (1761–1808) főszolgabíró, táblabíró, édesanyja pedig Sibrik Mária Erzsébet (1768–1803). Deák Ferenc tekintélyes, régi nemesi család hetedik gyermekeként született Söjtör községben.

Deák Ferenc tanulmányait Keszthelyen a premontrei gimnáziumban kezdte, majd Pápán a bencés algimnáziumban folytatta. A gimnázium felsőbb osztályait Nagykanizsán a piarista gimnáziumban végezte 1813 és 1817 között.

1821-ben végezte a jogi tanulmányait a győri Királyi Jogakadémián. Négy évig járt Győrött iskolába. 1817 novemberében ment Győrbe mint 14 éves ifjú, 1821 augusztusában végezte el a második jogi évfolyamot.

Deák Ferenc Pesten folytatott jogi praxist. Az ügyvédi vizsgát a Királyi Táblánál tette le. A családi hagyományt követve Zala vármegye szolgálatába lépett, előbb mint tiszti ügyész, majd mint árvaszéki jegyző.

Amikor zalabéri Horváth Jánost, Zala vármegye első alispánját küldték követnek az 1832. évi diatára, a vármegye megbízta Deák Ferencet, hogy távollétében első alispánként helyettesítse őt. 1833 elején azonban Deák Antal országgyűlési követ megbetegedett, és lemondott a követségről, ezért a vármegye az öccsét, Deák Ferenc Zala vármegye helyettes első alispánját küldte maga helyett Pozsonyba.

Deák Ferenc behatóan tanulmányozta a magyar alkotmány- és jogtörténetet. Leginkább Vörösmarty Mihály költészete állt hozzá közel. Vele rendszeresen levelezett, és elszakíthatatlan barátság alakult ki közöttük.

Deák Ferencet 1833. április 15-én választották követté. Pozsonyba érkezése után tevékenyen részt vett a diata munkájában. Első országgyűlési beszédét 1833. május 6-án mondta el az alsótáblán. Rövid idő alatt elismert vezére lett a rendi ellenzéknek. Barátjául fogadta többek között Wesselényi Miklós és Kölcsey Ferenc, és barátságot kötött Klauzál Gáborral is.

Beszédeiben szólt a hitbizományokról, a vallásokat érintő kérdésekről, a szólásszabadságról, Erdélyről, a lengyelkérdésről és az uralkodó, a király, V. Ferdinánd címéről. Legnagyobb odaadással és ékesszólással a jobbagyság érdekeit védte az úrbéri törvények tárgyalásakor.

Az országgyűlés 1836. május 2-i feloszlása után aktív részt vállalt a Törvényhatósági Tudósítások szerkesztésében.

Az 1839–1840. évi országgyűlésen vált nyilvánvalóvá Deák államférfiúi bölcsessége és önmérséklete. Az 1837-es reakció, a kormánynak a szólás- és sajtószabadsága ellen intézett támadásai, Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos üldözése kötelességévé tették az ellenzéknek, hogy a kormány előterjesztéseit csak akkor tárgyalja és fogadja el, amikor a nemzet sérelmeinek orvoslása biztosított. Deák érdeme, hogy ilyen viszonyok mellett létrejöhetett a megegyezés.

Az országgyűlésen tartott beszédei közül különösen az 1839. augusztus 14-i magaslik ki. A nemzetnek a főrendekhez és a koronához fűződő viszonyát fejtegette. Mint a nemzeti jogok védelmezője, mint azon igazság hirdetője, hogy a király és a nemzet közti bizalom csak a jogok kölcsönös tiszteletén alapulhat, méltó elődje e beszéd az 1861-es feliratnak.

Az országgyűlés után a büntető törvénykönyv szerkesztését vállalta. A javaslaton, amit nevéhez kapcsolnak, látszott elgondolásainak hatása. Elvi ellenzője volt a halálbüntetésnek. A felekezetek közötti vegyes házasságok kérdésében mutatott új irányt a közvéleménynek.

Amikor az ellenzék a nemesség adózását, a közteherviselést írta zászlajára, Forintos György (1792–1857) zalai volt főszolgabíró, veszprémi püspök anyagi támogatásával sikerült a helyi kisnemesség támogatását megnyerni, és megdöntötte a zalai közgyűlésen az adózás elvét. Bár Deákot akkor is – akarata ellenére, közfelkiáltással – megválasztották követnek, a vérrel szerzett mandátumot visszautasította, és más vármegye követségét sem vállalta el. Zala így követ nélkül maradt, hiszen bárkit jelöltek vagy választottak meg, az azonnal lemondott.

Az 1843–1844. évi országgyűlésen erősen érezhető volt távolléte. Az ellenzék, többsége dacára, a legfontosabb kérdést, az adózást nem volt képes keresztülvinni. Az országgyűlés után a Védegylet felállítása, majd az adminisztrátori rendszer foglalkoztatta a kedélyeket. Deák a Védegylet elvével nem értett egyet teljes mértékben. Tekintettel arra, hogy a mozgalmat már megindították, nem akart elszakadni Kossuthtól, akivel akkoriban igen jó kapcsolatban volt.

Az 1847–1848. évi országgyűlésre ismét nem vállalt követséget. A minisztérium megalakításakor Batthyány Lajos felterjesztette igazságügyi miniszternek. Deák ekkor már elvállalta a képviselőiséget. Pozsonyba sietett, és így még részt vehetett a fontos törvények megvitatásában. Mint miniszter nemcsak tárcája körében dolgozott az egész magyar igazságügy korszerű átalakítását készítve elő, hanem az általános politikai kérdések eldöntésébe is belefolyt. A nehéz viszonyok közt is ragaszkodott a törvényességhez, visszautasítva a bécsi minisztérium követeléseit, de Kossuthal szemben mindig a mérséklet és lojalitás politikáját pártolta, Batthyányval és Eötvös Józseffel egyetértésben.

Amikor a magyar nemzet viszonya a koronához egyre zavarosabbá vált, többször is járt a királyi udvarban Bécsben, hogy megegyezés születhessen, de célját nem érte el: a politikai megoldás helyett a katonaké lett a főszerep. Az 1848-as választásokon a sümegi kerületben indult, ahol képviselővé választották.

1848 őszén Batthyány Lajossal együtt lemondott, de az országgyűlésnek továbbra is tagja maradt. Ő formálta meg a képviselőház határozatát az osztrák minisztérium leiratára, amelyben az 1848-as törvények megváltoztatását követelte.

Amikor Windisch-Grätz 1848 decemberében Pest-Buda felé közeledett, az országgyűlés békéltető küldöttséget küldött hozzá, melynek Deák is tagja volt. Elfogadta ezt a megbízatást, bár sikert nem remélt. A küldöttség visszautasítása után Deák visszament Pestre, onnan pedig kehidai birtokára távozott.

A forradalom és szabadságharc leverését követően hadbíróság elé idézték, de büntetés nélkül szabadon bocsátották. Az elnyomatás éveit teljes nyugalomban tölthette. Visszautasította Anton von Schmerling felszólítását, hogy az igazságügyi reformok tárgyalásában vegyen részt.

1854 után ideje legnagyobb részét Pesten töltötte. Pestre költözését az tette lehetővé, hogy a Széchenyi család segítségével eladta a kehidai birtok rá eső részét, ezzel megszabadult adósságaitól és a gazdálkodás további terhéktől. Széchenyi István 600 birodalmi forintnyi évjáradékot ajánlott fel számára. Életjáradéka évi 3000 ezüst forintot tett ki, amihez hozzájött még időnként a képviselői tiszteletdíja is.

A Bach-korszakban az ún. passzív ellenállás vezéralakja volt. A háttérbe húzódva is felhasznált azonban minden alkalmat a nemzet erkölcsi erejének és reményének táplálására. Ő szólította fel a nemzetet közadakozásra, amikor Vörösmarty Mihály meghalt, és a nagy költő árváit maga a nemzet vette gondoskodása alá.

Deák Ferenc szerkesztette 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának folyamodványát az uralkodóhoz, amelyben a magyar nyelv és tudományosság ezen pártfogójának fennmaradását védte a kormány beavatkozása ellen. Bízott abban, hogy az osztrák kormány gyengesége és hibái miatt csakhamar vissza fogják szerezni Magyarország önrendelkezési jogát.

Az Októberi Diploma azonban nem az 1847-es állapotot állította helyre. Ez nem felelt meg a jogfolytonosságnak. Ezért Deák nem fogadta el a neki felajánlott országbírói tisztséget.

Az esztergomi értekezleten nem vett részt, bár 1860 végén az uralkodó kívánságára Bécsbe ment, hogy elmondja, milyen a közvélemény Magyarországon. Az országbírói értekezleten részt vett. Sopronban azért küzdött, hogy az önkény szabta rendeletek helyett a régi törvényeket állítsák vissza.

Az 1861. február 20-án kibocsátott pátens az összbírodalom (*Gesamtmonarchie*) eszméjének volt következménye, és Schmerling kormányra kerülése igazolta a gyanút és elkeseredést. Deák ekkor már Pest belvárosának követe volt, és tekintélyével a felirat mellett nyilatkozott. Felirati beszéde és javaslata 1861. május 13-án az egyik legnagyobb alkotása volt. De bármilyen mérsékeltnek, sőt engedékenynek tartották Deákot az országban, Schmerling a feliratot elfogadhatatlannak találta, és az ország jogaira sérelmes királyi leíratot vitt keresztül július 21-én.

Erre augusztus 8-án új felirattal válaszolt Deák, melyet most már az országgyűlés egyhangúlag fogadott el.

A második feliratot követte augusztus 22-én az országgyűlés feloszlata, ezt pedig újabb provizórium s az alkotmányos jogok felfüggesztése. Mint

Deák előre látta, Schmerling provizórium a minisztérium minden szabad-
elvű frázisa ellenére nemsokára lejárt a magát. A konzervatívok nagy része,
köztük Apponyi György is közeledett Deákhoz. Az uralkodó mind jobban
meggyőződött a kiegyezés szükségességéről, és kész volt megtenni az első
lépést, ha azt lent viszont a második és harmadik követné.

Deák, miután Anton von Schmerling iskolájának közjogi tévedéseit ön-
álló művében meggyőzően megcáfolta, 1865. április 16-án a Pesti Naplóban
megjelent „húsvéti cikkével” a Kiegyezéshez vezető új irányt mutatott a bi-
rodalmi politikának.

A felajánlásra a Schmerling-kormány elbocsátása, a februári alkormány
felfüggesztése és a magyar koronázó országgyűlés egybehívása volt a vá-
lasz. Ennek az országgyűlésnek Deák volt a vezető politikusa. Ő készítette
a válaszfeliratot a trónbeszédre, s amikor arra nem érkezett kielégítő királyi
leirat, a másodikat is. A lényeges fordulat abban állt, hogy az uralkodó el-
ismerte kiindulópontnak a *pragmatica sanctio*t.

Ebből vezette le a külügy és a hadügy közösségét, míg minden egyéb-
ben fenntartotta Magyarország teljes függetlenségét. A 15-ös albizottság
befejezte munkálatait, amikor az 1866 nyarán kitört porosz-osztrák-olasz
háború kétségessé tett mindent.

A königgrätzi osztrák vereséget követő kedvező helyzetet sokan nagyobb
engedmények elérésére kívánták felhasználni. Deák azonban hű maradt
magához és a törvényesség elvéhez. Július 18-án az uralkodóhoz hívták
Bécsbe, akinek előadta a magyar minisztérium (kormány) megalakításának
szükségességét. Maga nem akart részt venni benne, miniszterelnökül And-
rássy Gyulát ajánlotta.

Az uralkodó 1866. november 17-ére újra összehívta a magyar ország-
gyűlést, és minden nehézség elhárítása után, amiben az uralkodó mellett
Deákat illette a legfőbb érdem, 1867. február 17-én kinevezte a felelős ma-
gyar kormányt.

Az országgyűlés kívánsága az volt, hogy Deák, hasonlóan a nádorhoz,
vállaljon szerepet a koronázási aktuson. Deák ezt a kérést azonban elhárí-
totta magától.

A pápai infallibilitás kimondása után ismét felmerülő egyházpolitikai
kérdésben Deák 1873. június 28-án tartott beszédében fogalmazta meg po-
litikai végrendeletét. A lelkiismereti szabadságnak és a jognak éppoly mély
tisztelete, a nemzet egyesítése iránt éppoly hő vágy szólt e beszédből, mint
azokból, amelyeket negyven évvel azelőtt tartott a pozsonyi országgyűlésen.
A szabad egyházat – szabad államban elvét tűzte ki a fejlődés céljául.

Deák Ferenc megérte még a fúziót, a balközépnek a kiegyezés alapján
állását, de együtt a pártjának megszűnését is.

Halálát követően a magyar törvényhozás mindkét háza január 29-én tartott ülésén Deákot a nemzet halottjának nyilvánította, és az országos gyászhoz I. Ferenc József január 30-án külön kéziratban csatlakozott.

A hozzá kapcsolt két legismertebb jelző „a haza bölcse” és „a nemzet prókátor” volt.

A magyar törvénytárban Deák Ferencnek az 1876. III. törvénycikk állított emléket, melynek 1. pontja így szól: „*Deák Ferencznek a haza irányában hosszú évek során át szerzett érdemei törvénybe iktattatnak.*” A 2. pont elrendelte, hogy nemzeti gyűjtés útján a fővárosban Deáknak emlékszobor állíttassék, melyet Huszár Adolf készített, és amelyet 1887-ben lepleztek le. A Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közülésén 1877. január 28-án Csengery Antal tartott emlékbeszédet.

Már halála évében megjelent az első életrajz és a róla készült emlékalbum. Az első jelentős Deák-bibliográfiát halálának 100. évfordulójára állították össze. Az azóta eltelt időszakot is feldolgozva a Deák Ferencről szóló irodalom több mint ezer tételt tartalmaz. Jellemrajzát megírta Csengery Antal és Pulszky Ferenc. Közeleli személyes ismerőse és párttársa, Eötvös Károly *Deák Ferenc és családja* című életrajzában 625 oldalon ad életközeli képet róla.

Külföldön készült életrajzi írás Émile de Laveleye műve, melyet Szász Károly fordított magyarra (Pest, 1869), továbbá Forster-Arnold Florence könyve, melyet Pulszky Ágost fordított magyarra. Deák Ferenc leveleit Ráth Mór adta ki. Jelentős még Eötvös Károly műve: *Deák Ferenc és családja* (Budapest, 1932).

Deák Ferenc beszédeit, írásait Kónyi Manó adta ki hat kötetben (*Deák Ferenc Beszédei I–VI*. Budapest, 1882–1898; második, bővített kiadás, Budapest, 1900). Ennek alapján készült a Magyar Remekírók 1906-ban megjelent kétkötetes válogatása (szerkesztette és bevezette Wlassics Gyula). 1934-ben Berzeviczy Albert bevezetésével jelent meg egy kötet Deák Ferenc írásaiból. Feltűnő, hogy ebben nem kapott helyet az 1867. március 28-án elhangzott, a kiegyezést védő parlamenti beszéde. Szövege külön kötetben is megjelent a híres „húsvéti cikk” (1865. április 16.) mellett 1917-ben, Fayer Gyula bevezetőjével (Magyar Könyvtár 829).

Hamza Gábor

Deák Ferenc fontosabb művei

Deák Ferenc–Hertelendy Károly: *Követjelentés az 1839–40-ki országgyűlésről*; Landerer-Heckenast, Pest, 1842; Deák Ferencnek az 1861. évi július 21-ki leiratra vonatkozó felirási javaslata, mely a képviselőházban f. évi aug. 8-án felolvasás után egyhangulag elfogadtatott; *Bettelheim testvérek könyvkereskedése*, Arad, 1861; *Deák's Adress-Entwurf und das Staatsrecht Oesterreichs*; Gerold, Wien, 1861; *Deák Ferencz fölírási javaslata, melyet 1861. évi aug. hó 8-án a nemzeti képviselő házban előadott*. Wodianer Ny., Pest, 1861; *Észrevételek Lustkandl Venczel* ily című munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht”. *A magyar közjog történelmének szempontjából*. Pfeifer, Pest, 1865; *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Wenzel Lustkandl munkájára*. 1865 (hasonmásban: 1987); *Deák Ferencz válogatott munkái*. Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Részvénytársaság, Budapest, 1905; *Szemelvények Deák Ferenc beszédeiből*. Lampel, Bp., 1889 (Nagy magyar szónokok); *Deák Ferenc emlékezete*, 1–2; összegyűjt., jegyz. Váczy János, Ráth, Bp., 1889–1890; *Deák Ferenc és Hertelendy Károly két követjelentése az 1832/36 és 1839/40-iki országgyűlésről*; bev., jegyz. Ferenczi Zoltán, Franklin, Bp., 1904 (Jeles írók iskolai tára); *Deák Ferenc munkáiból. 1–2.* sajtó alá rend., bev. Wlassics Gyula, Franklin, Bp., 1906; *Deák Ferencz Húsvéti cikke és a kiegyezést védő beszéde*. bev. Fayer Gyula, Lampel, Bp., 1917 (Magyar könyvtár); *Deák Ferenc műveiből*. bev. Berzeviczy Albert, Franklin, Bp., 1934 (Élő könyvek. Magyar klasszikusok); Deák Ferenc–Kossuth Lajos: *Párbeszéd a kiegyezésről*. előszó, jegyz. Szigethy Gábor, Magvető, Bp., 1981; *Deák Ferenc kiadatlan leveleiből*. vál., jegyz., előszó Sándor Pál, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1992; *Deák Ferenc országgyűlési levelei, 1833–1834.*, sajtó alá rend., bev., jegyz. Sándor Pál, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1997; *Deák Ferenc*. vál., sajtó alá rend., tan., jegyz. Molnár András, Új Mandátum, Bp., 1998 (Magyar szabadelvűek); „*Javítva változtatni*”. *Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. sajtó alá rend., szerk. Molnár András, jegyz., utószó Béli Gábor és Molnár András, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000 (Zalai gyűjtemény); *Válogatott politikai írók és beszédek, 1–2.*, Osiris, Bp., 2001; *Száz levél Deák Ferencről, 1850–1875.*, vál., jegyz., előszó Katona Csaba, Magyar Országos Levéltár, Bp., 2004 és *Deák Ferenc beszédei I–II*. Mercator Stúdió, Szentendre, 2006.

Felhasznált irodalom

Molnár András: *Deák Ferenc a Győri Királyi Akadémián 1817–1821.*, Győri Tanulmányok Füzetek – Tudományos Közlemények 11/2003., Győr, 2003; Kónyi Manó: *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, 1882; Deák Ágnes: *Deák, a magyarok Mózes – Deák Ferenc és a kortárs utókor. 1876.*, HOLMI, Bp., 2004. augusztus; id. dr. Horánszky Nándor: *Deák Ferenc lelkialkatta és befolyása politikai pályájára*. Kairosz, Budapest, 2003; Csapody Tamás: *Deák Ferenc és a passzív rezisztencia*. Magyar Tudomány 2005/3., Bp; Eötvös Károly: *Deák Ferenc és családja I–IV*; Révai, 1932, *Deák Ágnes – Molnár András: Deák Ferenc*. Vince Kiadó Bp., 2003; Csengery Antal: *Deák Ferenc emlékezete*. Franklin-Társulat, Budapest, 1877; Forster Arnold: *Deák Ferenc*. Angolból ford. Pulszky Ágost, Budapest,

1881; Ferenczi Zoltán: *Deák élete I–III.*, MTA, Budapest, 1904; Molnár András: *A fiatal Deák Ferenc*. Osiris, Bp., 2003; Estók János: *Igazság és törvény – Deák Ferenc élete*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003; Fazekas István – Stefan Malfèr – Tusor Péter (szerk.): *Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich/Tanulmányok reformkori magyar politikusokról és kapcsolatukról Ausztriához*. Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 3, Collegium Hungaricum, Bécs, 2011; Katus László: *Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés*. Kisebbségkutatás 2003/3. szám, Zalaegerszeg, 2004 és Sarlós Béla: *Deák és Vukovics – Két igazságügy-miniszter*, Akadémiai, Budapest, 1970.